

THE HOLOCAUST AND THE (I)REVERSIBILITY OF TRAUMA: NICOLE KRAUSS, *MAREA CASĂ*

Sorin-Daniel FAUR

West University of Timișoara

Abstract: This paper analyzes *The Great House*, the most recent novel written by American writer, Nicole Krauss, from the point of view of Holocaust postmemorial literature. The polyphonical structure of the novel affords us to discuss Lotte Berg's story as a study case for what we may call the literature of trauma. Lotte is a survivor of the Holocaust, but she repressed all her memories from the sad period that she spent in a concentration camp. Her trauma was never cured because she rejected any contact with her past.

Keywords: Holocaust, damaged memory, postmemory, trauma, working through trauma, loss.

* Introducere

Holocaustul reprezintă, alături de Gulag, trauma majoră a secolului XX, punct de vedere unanim acceptat de către istorici, sociologi și antropologi. Aserțiunea de mai sus nu este însă nici pe departe o noutate, această perioadă regretabilă a istoriei stârnind o adevărată efervescentă atât în literatura de specialitate (politică, istorică sau sociologică), cât și în beletristică sau cinematografie. Astfel, simpla menționare a termenului *Holocaust* (*Shoah*) trimite la realitățile romanelor lui William Styron¹, la tragismul *Listei lui Schindler*, la comicul amar al capodoperei lui Roberto Benigni, *La vita e bella* sau la realismul dureros de dur al *Shoah*-ului lui Claude Lanzmann. Marea majoritate a acestor creații artistice sunt păstratoarele anumitor principii și automatisme mentale bazate pe condamnarea nazismului și compătimirea victimelor fără să fie luat în calcul destinul ulterior al acestora, un destin cel puțin la fel de crunt, aflat sub semnul unei continue amintiri, sau faptul că supraviețuitorii Holocaustului și ai Gulagului și-au câștigat dreptul la tăcere.

Literatura post-douămiistă dedicată Holocaustului readuce în discuție problematica acestei traume apelând la artificiile postmodernismului. Scriitori de origine evreiască precum Jonathan Safran Foer, Nicole Krauss, Daniel Mendelsohn sau Jonathan Littell, unii dintre ei având în propriile familii traume provocate de Shoah, își propun să ne ofere o altă perspectivă asupra acestei perioade tulburi din istoria europeană recentă, perspectiva celui obligat să refacă memoria unui eveniment la care nu a participat. Acești tineri prozatori încearcă să stabilească o conexiune cu un trecut inaccesibil și îndepărtat și, în același timp, oferă o perspectivă detașată pe care predecesorii lor, influențați în mod direct de ororile Holocaustului, pe bună dreptate, nu au putut să o ofere. Marile teme ale acestor romane sunt: dezumanizarea victimelor, dar și a torționarilor; vinovăția, rușinea de a fi supraviețuit, aspecte care țin mai degrabă de o „metafizică” a traumei decât de o materialitate a ei și nici nu se putea astfel deoarece acești tineri scriitori nu pot decât să își imagineze ororile prin care au trecut predecesorii lor.

Există o diferență vizibilă între literatura de tip mărturie pe care o practică supraviețuitorii traumei nazismului precum: Ellie Wiesel, Aron Appelfeld sau Primo Levi și

1 William Styron a scris *Alegerea Sofiei*, roman care în anii 80 a devenit cunoscut datorită ecranizării omonime.

literatura succesorilor lor care nu au avut vreun contact direct cu Holocaustul. Astfel, scriitorii supraviețuitori sunt preocupați să descrie cât mai fidel ororile la care au fost supuși în lagărele de concentrare și își ilustrează mărturiile cu situații șocante, dar în același timp reale, în vreme ce scriitorii postmemoriei se concentrează pe romane în care personajele principale sunt fie tineri aflați în căutarea propriului trecut familial, fie supraviețuitori care nu au reușit să treacă peste traumă deoarece nu au consumat etapa absolut necesară a travaliului doliului. Continuând ideea de mai sus avem, pe de-o parte, o literatură a traumei trăite, a vizualului și a concretului și de cealaltă parte o literatură a traumei imaginate care stă sub semnul relativului, Nicole Krauss, autoarea romanului *Marea casă*, încadrându-se în cea de-a doua categorie.

2. Scurt excurs biografic

Nicole Krauss s-a născut la New York în anul 1974 și face parte din cea de-a treia generație post-Holocaust. Ambii bunici materni ai lui Nicole au reușit să scape cu viață dintr-un lagăr de concentrare din Europa de Est, ceilalți membri ai familiei nereușind să supraviețuiască. Scriitoarea poartă numele unei mătuși care și-a pierdut viața în ghettoul de la Varșovia și, din acest motiv, ea însăși este un exemplu de „candelă memorială”. Scriitoarea a locuit o bună bucată de vreme la Londra, oraș care apare de multe ori ca spațiu al desfășurării acțiunii în romanele ei, însă acum locuiește în Brooklyn alături de soțul ei, Jonathan Safran Foer, la rândul lui un scriitor preocupat de refacerea memoriei Holocaustului în romanul *Totul este iluminat*.

Scriitoarea americană și-a făcut debutul în literatură în anul 2002 cu *Un bărbat intră în cameră*, roman bine văzut de către critică, însă cel de-al doilea roman, *Istoria iubirii* (2005), avea să îi aducă adevărata consacrare în rândul romancierilor americani contemporani. În 2010 avea să îi apară ultimul roman, *Marea casă*, întâmpinat cu un entuziasm enorm atât de către cititori, cât și de către lumea criticii. Cartea a beneficiat într-o perioadă scurtă de timp de numeroase traduceri (în peste treizeci și cinci de limbi) și a strâns nominalizări la diferite premii de specialitate, printre care și prestigiosul Orange Prize. Obiectivul prezentului studiu îl constituie analiza romanului *Marea casă* ca o piesă importantă a literaturii scrise de către membrii celei de-a treia generații post-Holocaust și observarea modului în care reprezentanții postmemoriei, nefiind influențați în mod direct de această traumă, reușesc să îl reprezinte și să zugrăvească suferințele prin care au trecut bunicii sau părinții lor. În cele ce urmează vom lămuri modul de funcționare al postmemoriei, cu accent pe transferul intergenerațional între memorie și postmemorie.

★ De la memorie la postmemorie

Înainte de a aduce în discuție creația lui Nicole Krauss vom lămuri conceptul de *postmemorie*, un concept de mare însemnătate pentru înțelegerea impulsului creator, dar și a creației per ansamblu, în cazul generațiilor de scriitori care nu au avut contact direct cu *Shoah*-ul. Postmemoria este o noutate în câmpul științelor memoriei, această teorie fiind introdusă de către cercetătoarea de origine română, Marianne Hirsch, în studiile ei referitoare la modul în care se raportează generațiile post-traumă la evenimentele prin care au trecut predecesorii lor, cât și la „amintirile-indirecte” (datorate *memoriei mediate*) pe care aceștia le au le au despre respectivele evenimente. Hirsch, la rândul ei, fiica unor supraviețuitori ai Holocaustului, consideră că postmemoria „descrie relația dintre copii supraviețuitorilor unei traume culturale sau colective și experiențele părinților lor, experiențe pe care ei și le amintesc doar sub forma poveștilor și a imaginilor cu care au crescut, dar care au fost atât de puternice că s-au constituit ca amintiri în mintea lor.”² Hirsch ne avertizează, însă, că memoria supraviețuitorilor este diferită față de cea a succesorilor lor deoarece proiecția memorială a celor din urmă este mediată prin intermediul unor

2 Marianne Hirsch, *Surviving Images: Holocaust Photographs and the Work of Postmemory* în „Yale Journal of Criticism”, vol. 14, nr. 1, 2001, p. 9, traducerea îmi aparține.

instrumente memoriale precum: fotografii, mărturii tipărite sau înregistrate, resurse mass-media cu ajutorul cărora ei fac cunoștință cu trecutul. Așadar, „postmemoria este o formă puternică de memorie [...] bazată mai mult pe tăcere decât pe cuvinte, pe absență mai mult decât pe prezență.”³ Reprezentanții postmemoriei nu pot recurge la amintire deoarece nu posedă vreuna și fac apel la imaginație de fiecare dată când descriu realitățile dure ale lagărilor de concentrare.

Avem și o posibilă explicație pentru faptul că urmașii direcți ai supraviețuitorilor manifestă un interes sporit pentru Holocaust. Foer, Krauss sau Mendelsohn aparțin celei de-a treia generații post-traumă și pot privi mult mai detașat această problemă în comparație cu bunicii lor care au fost marcați în mod direct de aceste orori și pentru care Shoahul continuă să fie un subiect tabu. Este exact situația din povestea *Hainele cele noi ale împăratului* când slujitorii de la curte nu cutează să îi spună împăratului că el umblă gol și că veștmintele cele scumpe sunt, de fapt, doar în imaginația sa. Singurul care rupe tăcerea este un copil care își permite să semnalizeze evidența. La fel se întâmplă și în cazul Holocaustului deoarece tinerele generații, avantajate de ecartul temporal, pot privi această problemă cu mult mai multă detașare.

Certificatul de naștere al literaturii postmemoriei a fost semnat odată cu Art Spiegelman și romanul său grafic, *Maus*, publicat între 1978 și 1991. Subiectul cărții este centrat în jurul discuției dintre Vladek, supraviețuitor al lagărilor de la Auschwitz, și fiul său, Art. În momentul în care Vladek își narativizează trauma, cititorul asistă, practic, la realizarea transferului memorial intergenerațional dintre tatăl care a fost marcat în mod direct de traumă și fiul care nu a avut un contact direct cu aceasta. Unul dintre marile merite ale romanului constă în faptul că acesta nu evidențiază doar evidenta lipsă de umanitate a naziștilor, ci și modul în care supraviețuitorii traumei rămân puternic afectați chiar și după finalizarea acesteia. Spiegelman accentuează modul în care tatăl său, Vladek, a fost marcat în mod irevocabil de perioada petrecută la Auschwitz și avansează ideea dificultății conviețuirii cu o persoană care a supraviețuit unei traume de talia Holocaustului.

În cazul lui Nicole Krauss observăm, la fel ca la Art Spiegelman, un interes sporit pentru tema memoriei și pentru recuperarea acesteia. Astfel, ne situăm în paradigma unei postmemorii văzută ca o formă de recuperare a memoriei unui eveniment la care cel care a inițiat demersul nu a luat parte. Aruncând o privire succintă pe tematica opera lui Krauss memoria și recuperarea acesteia joacă un rol esențial, aspect observabil atât în cazul romanului ei din 2002, *Un bărbat intră în cameră*, unde personajul principal duce o luptă cu propriul trecut în încercarea de a se recupera dintr-o amnezie severă, cât și în cazul mult mai cunoscutei *Istoriei a iubirii* în care autoarea, beneficiind de avantajele temporale ale povestirii în ramă, imaginează, sub forma unui jurnal o frumoasă poveste de dragoste între doi tineri evrei în perioada Holocaustului. Aceeași direcție este continuată și în cel mai recent roman al tinerei scriitoare americane, *Marea casă*, unde, prin intermediul structurii poifonice, sunt unite patru povești paralele care se intersectează la un moment dat. Cele patru povestiri abordează complexa problematică a traumei și a pierderii ca o constantă universală a umanității, Holocaustului fiindu-i alăturate traume provocate de dictatura din Chile a lui Augusto Pinochet și de războiul de Yom Kipur din Israel.

★ Memoria rănită și travaliul doliului

Lucrarea de față se concentrează pe partea a doua a romanului *Marea casă*, intitulată „Iazurile”. Personajul principal este Lotte Berg, o nemțoaică de origine evreiască, supraviețuitoare a lagărelor de concentrare naziste, povestea vieții ei fiind relatată, sub forma câtorva pagini de jurnal scrise de către Arthur, soțul ei. Complexitatea povestirii rezidă în faptul că nu este prezentat punctul de vedere al supraviețuitorului, ci suntem nevoiți să

3 *Ibidem*.

refacem pas cu pas trauma prin care a trecut Lotte prin intermediul lui Arhur, cel care i-a stat alături lui Lotte zeci de ani. Efectul obținut de Krauss este acela că, la un moment dat, resimțim o compasiune mai mare pentru soțul victimei, acest lucru datorându-se faptului că Lotte nu a putut să îi vorbească niciodată în mod deschis soțului ei despre suferințele prin care ea a trecut în lagăr, motiv pentru care bărbatul nu a reușit să îi afle povestea în întregime. În acest caz, lucrurile sunt puse într-o situație dialectică deoarece intră în conflict voința supraviețuitorului de a-și ascunde cât mai adânc trecutul traumatic și dorința de empatie a celui care nu a trecut prin această experiență limită, dar simte nevoia să o cunoască. În cazul lui Lotte, la fel ca la marea majoritate a supraviețuitorilor unei mari traume a istoriei, pot fi observate câteva mecanisme de respingere a memoriei traumatice care vor fi aduse în discuție în cele ce urmează.

Povestea tragică a lui Lotte Berg începe într-o noapte de octombrie a anului 1938 când S.S.-iștii au arestat-o pe ea și pe părinții ei și i-au dus lângă ceilalți evrei polonezi. „Timp de un an, ea s-a agățat de părinții ei în vârstă și ei de ea, în compartimentul sigilat al aceluia coșmar care se mișca cu o viteză mare.”⁴ Soluția salvatoare a apărut în momentul în care Lotte a fost numită însoțitoarea unui kindertransport și a fost nevoită să părăsească lagărul, durata transportului fiind prelungită de la trei la cinci zile datorită armistițiului semnat între Hitler și Stalin, această norocoasă amânare fiind și motivul supraviețuirii ei. „Când a primit viza de însoțitoare, probabil că a considerat-o un miracol. Firește că ar fi fost inimaginabil să nu o accepte și să nu plece. *Dar probabil că la fel de inimaginabil a fost să-și părăsească părinții.*”⁵ Tzvetan Todorov afirmă în lucrarea *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX* că supraviețuitorii marilor genocide ale istoriei vor fi apăsați pentru totdeauna de rușinea de a supraviețui deoarece sunt conștienți că trăiesc în locul altora și că pentru existența lor a fost necesar ca alții să plătească cu viața. Faptul că oamenii au supraviețuit acestor orori îi apasă aproape la fel ca o vinovăție de neispășit, o „vinovăție metafizică”, după cum o numea filozoful Karl Jaspers. Cazul lui Lotte se încadrează în acest tipar deoarece ea și-a reprimat de-a lungul vieții orice amintire referitoare la Germania, țara ei natală, și orice lucru care îi putea aduce aminte de perioada copilăriei petrecută în Nürnberg, renunțând chiar și la limba germană în favoarea limbii engleze. Încă din debutul povestirii, Arthur, soțul ei avansează ideea că într-o căsătorie întinsă peste mai multe decenii, el nu a fost capabil să înțeleagă, în adevărata ei profunzime, drama prin care a trecut soția lui deoarece ea a așezat sub semnul tăcerii o mare parte din trecutul ei: „Se apropia de malul apei. Preț de o clipă stătea complet nemișcată. Dumnezeu știe la ce se gândea. *Până la sfârșit a fost un mister pentru mine.*”⁶

Cathy Caruth consideră că trauma reprezintă confruntarea cu un eveniment din trecutul personal care nu poate fi integrat în succesiunea memoriei personale, motiv pentru care proiecția memorială a acestui eveniment continuă să se întoarcă cu exactitate și în mod constant sub diferite forme: visuri, flashbackuri etc. trauma nu poate fi mărturisită, nu poate deveni „memorie narativă”. Pentru supraviețuitorul unei traume, adevărul despre evenimentul limită prin care a trecut nu se rezumă doar la simpla narare a unor evenimente brutale, dar mai ales la modul în care aceste evenimente sfidează simpla înțelegere. Supraviețuitorul interiorizează această memorie și o transformă într-o memorie bolnavă sensibilă la anumiți stimuli precum imaginile traumatice sau situațiile asemănătoare. Această memorie împiedicată nu poate fi transformată în memorie narativă deoarece punerea într-o formă logică implică înțelegerea respectivului eveniment. Pentru mulți dintre supraviețuitorii marilor

4 Nicole Krauss, *Marea casă*, traducere din engleză și note de Carmen Toader, Humanitas, București, 2012, p. 104

5 *Ibidem*.

6 *Ibidem*, italicele îmi aparțin.

traume ale istoriei, mărturia este un subiect tabu deoarece povestirea traumelor prin care ei au trecut implică o „retrăire virtuală” a acestora. Cu toate acestea, traumele Holocaustului, „necesită integrare atât de dragul mărturiei, cât și de dragul vindecării”⁷, după cum afirma Cathy Caruth.

Revenind la subiectul poveștii, la câțiva ani după kindertransportul salvator, Lotte se îndrăgostește de un bărbat misterios a cărui identitate nu este dezvăluită în roman, din iubirea lor născându-se un copil. Datorită uscăciunii sufletești dobândite în urma experienței cumplite a lagărului, femeia nu este pregătită afectiv pentru a iubi și pentru a crește un copil, motiv pentru care ea îl abandonează într-un centru. Acesta va fi cel mai mare regret al vieții lui Lotte, alături de remușcărilor de a-și fi abandonat părinții în lagăr (rușinea de a supraviețui în locul altora). Arthur află de acest copil multe decenii mai târziu când Lotte, bolnavă de Alzheimer, scoate la iveală acest secret îndelung ascuns.

Studiile psihanalitice au arătat că marea majoritate a supraviețuitorilor Holocaustului au suferit *nevroze*, acestea fiind rezultatele unor refulări a amintirilor experienței-limită. În acest sens, Tzvetan Todorov considera că „subiectul îndepartează din memorie, din conștiința lui, fapte și evenimente [...] intolerabile dintr-un motiv sau altul. Vindecarea sa cu ajutorul analizei trece prin redobândirea amintirilor refulate.”⁸ Este imperativ să adăugăm că atât timp cât aceste amintiri erau refulate, ele erau încă active și extrem de sensibile la orice stimul extern care le putea activa, motiv pentru care supraviețuitorii Holocaustului sau a oricărei alte experiențe-limită refuză să aducă în discuție perioada pe care au petrecut-o în lagărele de concentrare. Trauma trăită reprezintă pentru victime o prezență *in absentia* deoarece încercând să evite cu orice preț declanșarea unor amintiri dureroase, victimele își petrec marea majoritate a timpului încercând să sfideze logica memoriei. O persoană care refuză reconcilierea cu trecutul este o persoană care nu se va vindeca niciodată, Lotte încadrându-se cu brio în categoria celor care au continuat să-și trăiască la nesfârșit coșmarurile. Această reconciliere cu trecutul poate fi făcută doar prin parcurgerea unei etape esențiale pe care psihanaliza o numește *travaliul doliului*. După Sigmund Freud, părintele psihanalizei, *doliul* reprezintă „reacția la pierderea unei persoane dragi sau a unei abstracțiuni ridicate la rangul de substitut al acestei persoane, cum ar fi: patrie, libertate, ideal.”⁹ În situația supraviețuitorilor Holocaustului, travaliul doliului are două valențe diferite. Prima dintre ele trimite la exterminarea celor dragi deoarece mulți dintre ei și-au pierdut cel puțin un membru al familiei. Cea de-a doua valență se referă la lezarea componentei identitare deoarece în lagărele de concentrare victimele au fost deposedate de identitate devenind simple numere într-o mulțime. O parte importantă a celor care au supraviețuit *Shoah*-ului nu au trecut prin travaliul doliului, imediat după eliberarea din lagărele de concentrare, așezând memoria rănită sub semnul tăcerii și, implicit, refuzând reconcilierea cu trecutul.

În momentul în care Lotte Berg, personajul din *Marea casă*, decide ruperea de latura ei nemțească, rupere manifestată prin refuzul de a mai vorbi germana sau de a mai vizita Germania, este evident faptul că orice reconciliere cu trecutul este imposibilă, la fel de evident fiind și faptul că o traumă de talia Holocaustului poate să ducă la dezmembrarea identității personale. Lotte renunță la identitatea ei doar pentru a nu mai fi nevoită să își amintească de poporul care i-a provocat cele două pierderi majore ale vieții ei.

7 Cathy Caruth, *Trauma. Explorations in Memory*, The John Hopkins University Press, Baltimore și Londra, 1995, p. 153, traducerea din engleză îmi aparține.

8 Tzvetan Todorov, *Memoria răului. Ispita binelui. O analiză a secolului*, traducere de Magdalena Boiangiu și Alexandru Boiangiu, Curtea Veche, București, 2002, p. 170.

9 Sigmund Freud, *Melancholy and Mourning*, apud Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik, Amarcord, Timișoara, 2001, p. 93.

Bibliografie selectivă:

Caruth, Cathy, *Trauma. Explorations in Memory*, The John Hopkins University Press, Baltimore și Londra, 1995;

Hirsch, Marianne, *Surviving Images: Holocaust Photographs and the Work of Postmemory* în „Yale Journal of Criticism”, vol. 14, nr. 1, 2001, p. 5-37;

Hirsch, Marianne, *The Generation of Postmemory*, în „Poetics Today”, vol. 29, nr. 1, 2008, pp. 103-128;

Krauss, Nicole, *Marea casă*, traducere din engleză și note de Carmen Toader, Humanitas, București, 2012;

Ricoeur, Paul, *Memoria, istoria, uitarea*, traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik, Amarcord, Timișoara, 2001;

Spiegelman, Art, *Maus*, traducere de Cristian Neagoe, Art, București, 2012;

Todorov, Tzvetan, *Memoria răului. Ispita binelui. O analiză a secolului*, traducere de Magdalena Boianțiu și Alexandru Boianțiu, Curtea Veche, București, 2002.

Mulțumiri:

Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE).